

EksPLICITNI I IMPLICITNI STAVOVI STUDENATA PSIHLOGIJE I SESTRINSTVA PREMA OSOBAMA S INVALIDITETOM

Mikić, Marija

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:740747>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2023-12-05**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

**EKSPLICITNI I IMPLICITNI STAVOVI STUDENATA
PSIHOLOGIJE I SESTRINSTVA PREMA OSOBAMA S
INVALIDITETOM**

Diplomski rad

Marija Mikić

Mentor: doc.dr.sc. Silvija Ručević

Sumentor: dr.sc. Jasmina Tomašić Humer

Osijek, 2016.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

**EKSPLICITNI I IMPLICITNI STAVOVI STUDENATA
PSIHOLOGIJE I SESTRINSTVA PREMA OSOBAMA S
INVALIDITETOM**

Diplomski rad

Marija Mikić

Mentor: doc.dr.sc. Silvija Ručević

Sumentor: dr.sc. Jasmina Tomašić Humer

Osijek, 2016.

Sadržaj

Uvod	1
Cilj, problemi i hipoteze istraživanja	5
Problemi	5
Hipoteze	5
Metoda.....	7
Sudionici.....	7
Instrumenti	7
Postupak	9
Rezultati	9
Usporedba dviju skupina s obzirom na stavove, empatiju te čestinu i kvalitetu kontakta	10
Povezanost stavova, empatije, čestine kontakta i kvalitete kontakta s osobama s invaliditetom s eksplicitnim i implicitnim stavovima prema osobama s invaliditetom	12
Doprinos ispitivanih varijabli objašnjenju eksplicitnih/ implicitnih stavova prema osobama s invaliditetom.....	13
Rasprava	16
Zaključak.....	26
Literatura	27

Eksplisicni i implicitni stavovi studenata psihologije i sestrinstva prema osobama s invaliditetom

Cilj rada bio je ispitati odnos između eksplisicnih i implicitnih stavova prema osobama s invaliditetom kod studenata psihologije i sestrinstva, te ispitati doprinose li neke (odabrane) varijable (kontakt s osobama s invaliditetom i empatija) eksplisicnim i implicitnim stavovima prema osobama s invaliditetom. U istraživanju je sudjelovalo $N = 210$ muških i ženskih studenata preddiplomskih i diplomskih studija psihologije ($N = 136$) i sestrinstva ($N = 74$) osječkog sveučilišta. Kao instrumenti u istraživanju korišteni su: Skala stavova prema osobama s invaliditetom, Test implicitnih asocijacija, Upitnik empatije, te za potrebe ovog istraživanja konstruirana skala o kontaktu s osobama s invaliditetom. Rezultati pokazuju da postoji statistički značajna razlika između studenata psihologije i studenata sestrinstva u eksplisicnim stavovima na način da studenti psihologije imaju statistički značajno pozitivnije stavove od studenata sestrinstva. Pokazalo se da eksplisicni i implicitni stavovi prema osobama s invaliditetom nisu značajno povezani niti kod studenata psihologije ni kod studenata sestrinstva. Nadalje, od odabranih korištenih varijabli, samo se empatija pokazala značajno povezanom s eksplisicnim stavovima prema osobama s invaliditetom. Također, jedini značajan prediktor eksplisicnih stavova je studij, dok se nijedna varijabla nije pokazala značajnim prediktorom implicitnih stavova.

Ključne riječi: eksplisicni stavovi, implicitni stavovi, studenti psihologije, studenti sestrinstva, empatija, kontakt

Explicit and implicit attitudes of nursing students and psychology students toward disabled persons

The aim of this study was to examine the relationship between explicit and implicit attitudes of nursing students and psychology students toward disabled persons and to examine whether some variables (contact with disabled persons and empathy) influence explicit and implicit attitudes toward disabled persons. A sample of $N = 210$ male and female undergraduated and graduated psychology ($N = 136$) and nursing ($N = 74$) students participated in this study. The following instruments were used: Attitude Toward Disabled Persons Scale, Implicit Associations Test, Toronto Empathy Questionnaire and scale of six questions constructed by the author to examine the contact with disabled persons. The results show that there is significant difference between psychology students and nursing students in explicit attitudes toward disabled persons showing that psychology students have significantly more positive attitudes than nursing students. The results also show that there is no significant correlation between explicit and implicit attitudes toward disabled persons. From the variables used in this study, only one, empathy, showed significant correlation with explicit attitudes whereas none of the variables showed significant correlation with implicit attitudes. The only significant predictor of explicit attitudes toward disabled persons is study, whereas there is no significant predictor of implicit attitudes.

Key words: explicit attitudes, implicit attitudes, psychology students, nursing students, empathy, contact

Uvod

Termin "invaliditet" prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji označava rezultat međusobne interakcije oštećenja i negativnih utjecaja socijalne okoline (Leutar i Štambuk, 2006:91; prema Najman Hižman, Leutar i Kancijan, 2008). Budući da jednu od dvije komponente invaliditeta čini utjecaj socijalne okoline, vrlo je važno istraživati taj utjecaj. Pri tome, on uvelike ovisi o tome kakve stavove ta okolina ima.

Osobe s invaliditetom kroz povijest su bile marginalizirane, u podređenom položaju u odnosu na druge ljude, te nisu imale mogućnost ravnopravno sudjelovati u različitim sferama društvenog života (Najman Hižman i sur., 2008). Potreba za ispitivanjem stavova prema osobama s invaliditetom proizlazi iz toga da osobe s invaliditetom čine oko 10% ukupnog stanovništva. Iako se odnos prema njima mijenjao kroz povijest, u 21. stoljeću su i dalje okarakterizirani su kao najmanje obrazovana, uglavnom nezaposlena i najsiromašnija skupina u društvu (Petek, 2010). Oko 60% osoba s invaliditetom u radno sposobnoj dobi nemaju plaćeni posao, stope nezaposlenosti su tri puta veće nego kod osoba bez invaliditeta, a razdoblja nezaposlenosti su puno duža, pogotovo kod osoba koje su rođene s invaliditetom. Također, osobe s invaliditetom zarađuju značajno manje i otprilike 50% njih živi ispod "službene" granice siromaštva (Burchardt, 2000; Martin i sur., 1989; prema Barnes i Mercer, 2005).

Mnoge od prepreka s kojima se susreću osobe s invaliditetom proizlaze iz stavova društva (Antonak i Livneh, 2000; prema Findler, Vilchinsky i Werner, 2007). Kada su stavovi društva pozitivni, oni mogu olakšati inkluziju (Wright, 1983; Yunker, 1988; prema Findler i sur., 2007), unaprjeđujući prihvaćanje invaliditeta od strane obitelji, prijatelja i potencijalnih poslodavaca. Kada su stavovi negativni, onda mogu ozbiljno sputati inkluziju, pridonoseći transformaciji specifičnih funkcionalnih nesposobnosti u opći osobni, obiteljski, društveni ili profesionalni hendikep (Vilchinsky i Findler, 2004; prema Findler i sur., 2007). Negativni stavovi su povezani s ponašanjima kao što su socijalno odbacivanje i održavanje viših razina socijalne udaljenosti prema osobi s invaliditetom (Olkin i sur., 1994; Wright, 1983; White i sur., 2006; prema Hannon, 2011). Na primjer, u različitim istraživanjima (Alborz i sur., 2005; Brown i sur., 2010; prema Shields i Taylor, 2014) se pokazalo kako negativni stavovi prema osobama s invaliditetom među zdravstvenim osobljem mogu smanjiti učinkovitost intervencije ili dovesti do toga da zdravstveni djelatnik ne pruži pomoć, odnosno tretman osobi s invaliditetom, vjerujući da ih nije opravdano dati toj osobi. Slično tome, osobe s invaliditetom često izvještavaju o nezadovoljstvu pruženom zdravstvenom njegoj koja proizlazi iz neodgovarajućeg osobnog kontakta opisanog pokroviteljskim i obespravljujućim

(Byron, Cockshott, Brownett i Ramkaiawan, 2005; Byron i Dieppe, 2000; Dorji i Solomon, 2009). Osim toga, pri susretu s osobom s invaliditetom kod ljudi se najčešće javljaju osjećaji sažaljenja, suosjećanja i potrebe da pomognu, ali također se javljaju i negativne reakcije. Te negativne reakcije se najčešće očituju kroz osjećaje gađenja i anksioznosti, kroz stavove i prosudbe kao što je tendencija okrivljavanja osobe za njezino stanje (Ryan, 1971; prema Park, Faulkner i Schaller, 2003). Tako je, na primjer, Guglielmi (1999; prema Dovidio, Pagotto i Hebl, 2011) utvrdio postojanje psihofiziološke reaktivnosti (mjerene elektrodermalnom aktivnošću, brzinom rada srca, i EMG aktivnošću) koja ukazuje na neugodu koja se pojavljuje u prisutnosti osoba s tjelesnim invaliditetom.

S obzirom na niz problema i negativnih reakcija s kojima se osobe s invaliditetom susreću u svakodnevnom životu, važno je imati jasnu sliku o sadržaju i strukturi stavova prema njima (Weisel i suradnici, 1988; prema Findler i sur., 2007). Stav se definira kao vrednovanje ljudi, objekata ili ideja (Eagly i Chaiken, 1993, 1998; prema Aronson, 2005). Razlog izjednačavanja stavova s vrednovanjima je taj što i jedno i drugo obuhvaćaju pozitivne ili negativne reakcija na neki objekt. Jasno je da ljudi nisu neutralni promatrači svijeta nego stalni procjenjivači onoga što vide (Barg i sur., 1996; De Houwer i sur., 1996; Fazio, 2000; Hermans i sur., 1994; prema Aronson, 2005).

Tendencija vrednovanja se ne može izravno opažati i ona intervenira između određenih podražaja, odnosno objekata stava i određenih reakcija. Pretpostavlja se da je ta tendencija utemeljena u iskustvu i da ima raznolike opažljive manifestacije. I iskustva koja dovode do određenog stava kao i njegove manifestacije često se dijele u tri komponente: *kogniciju, afekt i ponašanje* (Rosenberg i Hovland, 1960; prema Hewstone i Stroebe, 2003). Kognitivna se komponenta sastoji od *uvjerenja* o objektu stava; afektivna komponenta sadrži *emocije i osjećaje* potaknute objektom stava, a bihevioralna ili ponašajna komponenta obuhvaća *akcije* usmjerene prema objektu stava, kao i *bihevioralne namjere*.

Kako bi stavovi posredovali reakcije vrednovanja, oni trebaju biti predstavljeni u pamćenju i dozvani pri susretu s objektom stava ili pri njegovu razmatranju. Taj proces dosjećanja može biti ili namjeran i kontroliran ili spontan i automatski (Schwartz i Bohner, u tisku; Wilson i Hodges, 1992; prema Hewstone i Stroebe, 2003). Na taj način stavove dijelimo na eksplicitne i implicitne.

Eksplicitni stavovi su misaone refleksije (Gawronski i Bodenhausen, 2006; prema Glock i Kovacs, 2013) kojima ljudi evaluiraju objekt stava. Izražavanje eksplicitnih stavova zahtijeva kognitivni proces nad kojim imamo kontrolu i u kojega je potrebno uložiti određeni trud (Fazio, 1990; Gawronski i Bodenhausen, 2006; prema Glock i Kovacs, 2013) jer ljudi

moraju trenutno stvoriti evaluaciju (Bassili i Brown, 2005; Schwarz i Bohner, 2001; prema Glock i Kovacs, 2013) ili je prizvati iz sjećanja. Stoga, izražavanje eksplicitnih stavova uvijek ovisi o čovjekovoj sposobnosti i motivaciji da se uključi u taj kognitivni kontrolirani proces (Fazio, 1990; Fazio i Towles-Schwen, 1999; prema Glock i Kovacs, 2013). S druge strane, implicitni stavovi su automatske evaluacije (Gawronski i Bodenhausen, 2006; prema Glock i Kovacs, 2013) koje se javljaju spontano, neovisno o tome je li objekt stava trenutno prisutan ili nije (Fazio, 2007; prema Glock i Kovacs, 2013). U tom slučaju susret s objektom stava može i automatski potaknuti evaluativnu reakciju, bez uključivanja bilo kakvog svjesnog razmišljanja ili dosjećanja (Bargh, 1997; Bargh i sur., 1992; prema Hewstone i Stroebe, 2003). Važno je napomenuti da takvi automatski stavovi mogu utjecati na prosudbe i ponašanja koja su naizgled nepovezana, a da osoba nije svjesna njihova utjecaja.

Ove dvije vrste stavova, eksplicitni i implicitni, prema nekom objektu stava mogu postojati istovremeno, ali ne moraju nužno biti kongruentni (Gawronski i Bodenhausen, 2006; prema Glock i Kovacs, 2013). Npr. eksplicitni stavovi mogu biti pozitivni, dok su implicitni negativni i obrnuto. U mnogim istraživanjima je pronađena razlika između implicitnih i eksplicitnih stavova, posebice kada se istražuju socijalno osjetljive teme, npr. rasne predrasude (Fazio i sur., 1995; Greenwald, McGhee i Schwartz, 1998; prema Fyfe, 2013).

Do danas je proveden relativno mali broj istraživanja u kojima su se ispitali i implicitni i eksplicitni stavovi prema osobama s invaliditetom, pri čemu postojeća uglavnom pokazuju negativan i eksplicitan i implicitan stav (Nabor i Larson, 2002; Nowicki, 2006; Pruett i Chan, 2006; Saetermoe, Scattone i Kim, 2001; Sheldon i Strohmer, 1983; Weisel i Florian, 1990; Young i Masoodi, 1977; prema Nosek i sur., 2007). Nosek i suradnici (2007) su u svom preglednom radu naveli kako su u većini istraživanja pronađene preferencije osoba bez invaliditeta, u usporedbi s osobama s invaliditetom, i u eksplicitnim i u implicitnim mjerama stavova u različitim socijalnim grupama. Nadalje, povezanost između eksplicitnih i implicitnih stavova je bila slaba i pozitivna. U drugim istraživanjima u kojima su mjereni eksplicitni i implicitni stavovi prema osobama s invaliditetom se pokazalo da su implicitni stavovi izrazito negativni, dok eksplicitni ne pokazuju nikakve predrasude, te da je povezanost implicitnih i eksplicitnih stavova slaba (Pruett i Chan, 2006; Rojan, Komelasky i Man, 2008; prema Dovidio, Pagotto i Hebl, 2011). Glock i Kovacs (2013) navode kako se u mnogim istraživanjima eksplicitnih stavova učitelja prema djeci s teškoćama u učenju pokazalo da učitelji imaju pozitivne stavove, dok su tek implicitne mjere otkrile postojanje diskriminatornih stavova učitelja. Također, procjene eksplicitnih i implicitnih stavova prema osobama s tjelesnim invaliditetom pokazuju slično, odnosno implicitni stavovi pokazuju

predrasude prema osobama s tjelesnim invaliditetom, dok eksplicitni stavovi ne ukazuju na postojanje ikakvih predrasuda (Dovidio, Pagotto i Hebl, 2011).

Jedan čimbenik koji bi mogao umanjiti negativne stavove prema osobama s invaliditetom je kontakt s njima. Prema Allportovoj hipotezi kontakta (Allport, 1954; prema Wilson i Scior, 2014) pretpostavlja se da će viša razina kontakta s pojedincima određene grupe dovesti do pozitivnijih stavova prema toj grupi. U skladu s tim, u nekim se istraživanjima pokazalo da pojedinci koji imaju učestalije kontakte s osobama s invaliditetom imaju i pozitivnije stavove prema tim osobama u usporedbi s pojedincima koji imaju manje učestale kontakte s osobama s invaliditetom (de Lat i sur., 2013, Li i Wang, 2013; prema Li, Wu i Ong, 2014). Fichten, Schipper i Cutler (2005; prema Barr i Bracchitta, 2008) su utvrdili kako se kod pojedinaca koji volontiraju s djecom s invaliditetom smanjila socijalna distanca i doživljavali su manje neugode u društvu osoba s invaliditetom. Nadalje, kontakt koji je osoban, intiman i nagrađujući je povezan s pozitivnijim stavovima prema osobama s invaliditetom (Yurker, 1994; prema Barr i Bracchitta, 2008). S druge strane, Barr i Bracchitta (2008) nisu pronašli povezanost između kontakta s osobama s tjelesnim invaliditetom i stavova prema njima. Što se tiče povezanosti kontakta s implicitnim stavovima prema osobama s invaliditetom, od tri pronađena istraživanja u jednom je istraživanju utvrđena slaba značajna povezanost kontakta s implicitnim stavovima, iako nije navedena točna veličina povezanosti (Wilson i Scior, 2014). Premda postoje istraživanja koja nisu potvrdila Allportovu hipotezu (Barr i Bracchitta, 2008; Wilson i Scior, 2014), sukladno rezultatima većine navedenih istraživanja (de Lat i sur., 2013, Li i Wang, 2013; prema Li, Wu i Ong, 2014; Fichten, Schipper i Cutler, 2005; prema Barr i Bracchitta, 2008) i izvornoj Allportovoj hipotezi (Allport, 1954; prema Wilson i Scior, 2014), postoji osnova za pretpostavku da će kontakt biti povezan i s eksplicitnim i s implicitnim stavovima, pa se tako očekuje i u ovom istraživanju.

Još jedan čimbenik koji bi mogao biti povezan s pozitivnijim stavovima prema osobama s invaliditetom je empatija (Clore i Jeffrey, 1972; prema Batson i sur., 1997). Shelton i Rogers (1981; prema Batson i sur., 1997) su, na primjer, u svom istraživanju poticanjem empatije prema kitovima postigli izražavanje pozitivnijih stavova prema namjeri i djelovanju u spašavanju kitova. Slično tome, Batson i suradnici (1997) su u svoja tri eksperimenta pokazali kako empatija vodi do pozitivnijih stavova prema osobama koje boluju od AIDS-a, beskućnicima i osuđenim ubojicama. No, treba naglasiti da nisu pronađena istraživanja o povezanosti empatije i implicitnih i eksplicitnih stavova prema osobama s invaliditetom.

Unatoč važnosti ispitivanja i implicitnih i eksplicitnih stavova prema osobama s invaliditetom, do danas je proveden relativno mali broj istraživanja. Osim toga, većina postojećih istraživanja je zanemarivala ulogu drugih čimbenika koji bi mogli biti povezani s pozitivnim, odnosno negativnim stavovima prema osoba s invaliditetom poput empatije i kontakta. Naposljetku, velik broj istraživanja je stavove ispitivao u uzorcima iz opće populacije koji u većoj, odnosno manjoj mjeri imaju kontakt s osobama s invaliditetom. No, ako se u obzir uzme da stavovi mogu utjecati na ponašanja poput pružanja pomoći važno ih je ispitivati među osobama koje će s obzirom na struku vjerojatno dolaziti u kontakt s osobama s invaliditetom i pružati im pomoć, poput studenata sestrinstva i studenata psihologije. Iako postoje mnoga istraživanja koja su ispitivala stavove studenata zdravstvene njege, te su uspoređivala njihove stavove sa stavovima sudionika iz opće populacije (Gething, 1992; Paris, 1993; Tervo i sur., 2004; prema Ten Klooster, Dannenberg, Taal, Burger i Rasker, 2009; Matziou i sur., 2009), nisu pronađena istraživanja gdje su ispitivani stavovi studentata psihologije ili psihologa. Dakle, ne postoji osnova za pretpostavku da između te dvije grupe studenata postoji razlika u stavovima prema osobama s invaliditetom, te će se u ovom istraživanju provjeriti postoji li razlika.

Cilj, problemi i hipoteze istraživanja

Cilj istraživanja bio je ispitati odnos između eksplicitnih i implicitnih stavova prema osobama s invaliditetom kod studenata psihologije i sestrinstva. Osim toga, ispitan je doprinos pojedinih varijabli, odnosno kontakta s osobama s invaliditetom i empatije, objašnjenju eksplicitnih i implicitnih stavova prema osobama s invaliditetom.

Problemi

1. Ispitati postoji li razlika između studenata psihologije i studenata sestrinstva u:
 - a) eksplicitnim stavovima prema osobama s invaliditetom
 - b) implicitnim stavovima prema osobama s invaliditetom.
2. Ispitati odnos između eksplicitnih i implicitnih stavova prema osobama s invaliditetom kod studenata psihologije i studenata sestrinstva.
3. Ispitati doprinose li empatija i kontakt s osobama s invaliditetom objašnjenju eksplicitnih i implicitnih stavova prema osobama s invaliditetom.

Hipoteze

S obzirom na navedene probleme, postavljene su sljedeće hipoteze.

H1. Eksplicitni stavovi prema osobama s invaliditetom bit će povezani s implicitnim stavovima prema osobama s invaliditetom kod studenata psihologije i sestriinstva.

H2. Osobe koje imaju više kontakta s osobama s invaliditetom, te koje pokazuju višu razinu empatije, imat će pozitivnije eksplicitne i implicitne stavove prema osobama s invaliditetom.

Metoda

Sudionici

U istraživanju su sudjelovali studenti preddiplomskog i diplomskog studija psihologije (od prve godine preddiplomskog do druge godine diplomskog) Filozofskog fakulteta u Osijeku ($N = 136$) i studenti preddiplomskog studija sestrinstva (prva, druga i treća godina preddiplomskog) na Medicinskom fakultetu u Osijeku ($N = 74$). U istraživanju je sudjelovalo 23 studenta i 187 studentica. Među studentima sestrinstva je bilo 59 studentica i 15 studenata, dok je među studentima psihologije bilo 128 studentica i 8 studenata. Sudionici su u dobi od 18 do 44 godine ($M = 20.86$; $SD = 3.02$). Dob studenata sestrinstva se kreće od 18 do 44 ($M = 20.50$, $SD = 2.99$), dok se kod studenata psihologije kreće od 18 do 32 ($M = 21.21$, $SD = 2.41$). Dvije skupine studenata se ne razlikuju s obzirom na dob, $t(208) = 1.86$; $p > .05$.

Većina sudionika (njih 61.9%) je izvijestila o postojanju nekakvog kontakta s osobom s invaliditetom.

Instrumenti

Za mjerenje eksplicitnih stavova prema osobama s invaliditetom koristila se *Skala stavova prema osobama s invaliditetom* (eng. *Attitude Toward Disabled Persons Scale (ATDP)*; Yuker, Block i Youngg, 1970). Skala se sastoji se od 20 čestica, a zadatak sudionika je da na skali Likertovog tipa (od -3 - u potpunosti se ne slažem do +3 - u potpunosti se slažem) iskažu slaganje s pojedinom tvrdnjom. Primjer tvrdnje: "*Gotovo je nemoguće za osobu s invaliditetom da vodi normalan život.*". Ukupni rezultat se formira kao zbroj odgovora na pojedinim tvrdnjama. S obzirom na postojanje negativnih vrijednosti prilikom odgovaranja, ukupnom rezultatu se doda konstanta 60 tako da se konačni rezultat kreće u rasponu od 0 do 120. Viši rezultat ukazuje na pozitivniji stav. Pouzdanost skale dobivena u ovom istraživanju iznosi $\alpha = .77$.

Za mjerenje implicitnih stavova prema osobama s invaliditetom koristio se *Test implicitnih asocijacija* (eng. *Implicit Associations Test (IAT)*; Greenwald, McGhee i Schwartz, 1998). Test se rješavao na računalo. Zadatak je kategorizirati prikazane podražaje, pri čemu se kombinira zadatak kategorizacije: a) pojmova, koji odgovaraju dvjema različitim kategorijama objekata stava (npr. u ovom slučaju osobe s invaliditetom i osobe bez invaliditeta), i b) atributa pozitivnih i negativnih vrijednosti (npr. dobro - loše). Usporedbom prosječnih vremena kategorizacije pri različitim kombinacijama atributa i pojmova mjeri se asocijativna povezanost između određenih pojmova i atributa negativne, odnosno pozitivne vrijednosti. Pretpostavlja se da će sudionici brže odgovarati u onom zadatku u kojem su

parovi atributa i pojmova visoko asocirani, tj. međusobno kompatibilni ili kongruentni, npr. brže će odgovarati kad je pojam *mladost* i atribut koji ide s njim u paru *radost*, nego kad je pojam *starost* i atribut *radost* (Schmukle i Egloff, 2005; Steffens i Plewe, 2001; Steffens i Schulze König, 2006; prema Žeželj, Lazarević i Pavlović, 2010). Meta-analize velikog broja istraživanja su pokazale da unutarnja pouzdanost Testa implicitnih asocijacija, izražena Cronbach alfa koeficijentom, u prosjeku iznosi $\alpha = .79$ (Hofmann, Gawronski, Gschwender i Schmitt; prema Žeželj i sur., 2010). Pouzdanost Testa dobivena u ovom istraživanju iznosi $\alpha = .78$.

Za mjerenje empatije koristio se *Upitnik empatije* (eng. *Toronto Empathy Questionnaire(TEQ)*; Spreng, McKinnon, Mar, i Levine, 2009). Upitnik se sastoji od 16 čestica. Sudionik na svako pitanje odgovara na skali Likertovog tipa od 5 stupnjeva (od 1 - 'nikad' do 5 - 'često'). Prema ovom upitniku, empatija je primarno emocionalni proces, iako se u podlozi nalaze i kognitivni i bihevioralni procesi. Pokazalo se da upitnik ima visoku unutarnju dosljednost, konstruktivnu valjanost i test-retest pouzdanost (Spreng i sur., 2009). Pouzdanost upitnika dobivena u ovom istraživanju iznosi $\alpha = .70$.

Kako bi se ispitala čestina kontakta s osobama s invaliditetom, konstruirana je skala od šest pitanja. Kako bi se utvrdilo imaju li sudionici kontakt s osobom s invaliditetom (u nekim formalnim ili bliskim odnosima) sudionici su odgovarali na šest pitanja: 1) Osobu s invaliditetom viđam svakodnevno na fakultetu/na poslu; 2) Poznajem osobu s invaliditetom koja je išla sa mnom u razred/ide sa mnom na godinu; 3) Član moje šire obitelji je osoba s invaliditetom; 4) Volontiram u udruzi za osobe s invaliditetom; 5) Jedan (ili više) od mojih prijatelja je osoba s invaliditetom; 6) Član moje uže obitelji je osoba s invaliditetom. Odgovor sudionika kodiran je s «0» ukoliko je osoba odgovorila na pitanje s «Ne» te «1» ukoliko je osoba odgovorila na pitanje s «Da». Ukupni rezultat na skali kreće se od 0 do 6, pri čemu veći rezultat ukazuje na brojnije ili učestalije kontakte s osobama s invaliditetom. Također, kako bi se ispitala kvaliteta kontakta s osobama s invaliditetom, nakon potvrdnog odgovora na pitanje o kontaktu s osobama s invaliditetom, sudionici su trebali ocijeniti kvalitetu svog kontakta s tom osobom na skali od «1 – loše» do «5 – odlično». Ukupni rezultat za kvalitetu kontakta izračunat je kao prosječna vrijednost ocjene kvalitete kontakta svakog sudionika, te se kreće između 1 i 5.

Osim navedenih instrumenata, sudionici su dali informacije o sociodemografskim varijablama, odnosno podatke o spolu i dobi, studiju i godini studija.

Postupak

Ispitivanje se provodilo na Filozofskom i Medicinskom fakultetu u Osijeku, grupno, po dogovoru s nastavnicima i/ili studentima. Sudionici su bili upoznati s time da je sudjelovanje u istraživanju dobrovoljno i anonimno te kako se podaci u upitnicima koriste isključivo u svrhu znanstvenog istraživanja. Istraživanje se provodilo na računalima, a ispunjavanje je bilo podijeljeno u dva dijela. Po dolasku u računalnu učionicu, sudionicima je dodijeljena šifra, te im je objašnjeno na koja će ih mjesta upisati i kako će riješiti upitnike.

U prvom dijelu sudionici su rješavali Test implicitnih asocijacija, a nakon toga su rješavali set upitnika koji su bili u Google formi. Sudionici su u Google formi najprije ispunili upitnik eksplicitnih stavova prema osobama s invaliditetom i upitnik empatije, te upitnik o kontaktu s osobama s invaliditetom, a na kraju su upisali svoje sociodemografske podatke. Na samom početku oba dijela studenti su morali upisati po slučaju dodijeljenu šifru, kako bi se upitnici prilikom obrade podataka mogli upariti. Na početku svakog upitnika nalazile su se i detaljne upute za rješavanje upitnika. Na kraju istraživanja istraživačica se sudionicima zahvalila na sudjelovanju, te ponudila odgovoriti na pitanja o istraživanju, ali pitanja nije bilo.

Rezultati

Prije testiranja prvog problema provjeren je normalitet distribucija svih varijabli pomoću Kolmogorov-Smirnovljevog testa. Značajno odstupanje od normalne distribucije utvrđeno je za varijable eksplicitni stavovi prema osobama s invaliditetom ($K-S = .067$; $p < .05$) i empatija ($K-S = .109$; $p < .05$). Apsolutne vrijednosti indeksa asimetričnosti za navedene varijable kreću se u rasponu od 0.11 do 1.2, a indeksi spljoštenosti u rasponu od 0.34 do 1.11. Kline (2005) navodi da se distribucija može smatrati normalnom ukoliko je apsolutna vrijednost asimetričnosti manja od 3, a apsolutna vrijednost spljoštenosti manja od 10. Provjerom indeksa asimetričnosti i spljoštenosti, te histograma i $Q-Q$ dijagrama, utvrđeno je da je opravdano korištenje parametrijskih postupaka.

Također je proveden i Levenov test homogenosti varijance te je utvrđeno da su varijance svih varijabli homogene (Levenov test se kreće od 0.283 do 1.852). Stoga je ovaj preduvjet za korištenje parametrijskih statističkih postupaka zadovoljen. U Tablici 1. prikazani su deskriptivni pokazatelji za ispitivane varijable, kako za cijeli uzorak tako i za pojedine poduzorke.

Tablica 1. Aritmetičke sredine i standardne devijacije svih sudionika, studenata psihologije i studenata sestristva, te teorijski raspon varijabli.

Varijabla	Svi sudionici		Studenti psihologije		Studenti sestristva		TR	Min	Max
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>			
EksPLICITNI									
stavovi prema osobama s invaliditetom	80.39	13.47	83.28	12.26	75.07	14.04	0-120	46	113
IMPLICITNI									
stavovi prema osobama s invaliditetom	-0.25	0.38	-0.24	0.38	-0.27	0.39	-2 - +2	-1.17	0.78
Empatija	50.93	6.47	51.58	6.21	49.73	6.8	0-64	27	63
Kontakt	1.06	1.15	1.1	1.11	1	1.23	0-6	0	5
Kvaliteta kontakta	3.86	1.15	3.66	1.23	4.3	0.8	1-5	0	5

Napomena. TR = teorijski raspon.

Usporedba dviju skupina s obzirom na stavove, empatiju te čestinu i kvalitetu kontakta
EksPLICITNI stavovi. Aritmetička sredina rezultata na Skali eksplicitnih stavova prema osobama s invaliditetom za sve sudionike iznosi $M = 80.39$ ($SD = 13.47$). Da podsjetimo, teorijski raspon rezultata na toj skali kreće se od 0 do 120, pri čemu veći rezultat označava pozitivniji stav prema osobama s invaliditetom. Dakle, dobiveni rezultati ukazuju na relativno pozitivne eksplicitne stavove prema osobama s invaliditetom. Yuker i Block (1986; prema White, Gordon i Jackson, 2006) navode kako je normativna vrijednost rezultata u obliku medijana jednaka $C = 79.7$. Izračunati medijan za sudionike u ovom istraživanju iznosi $C = 82.0$, što je također iznad navedene norme i ukazuje na pozitivne eksplicitne stavove. Aritmetička sredina kod studenata psihologije ukazuje na iznadprosječno pozitivne stavove,

dok aritmetička sredina studenata sestrinstva ukazuje na stavove negativnije od prosjeka. No, treba naglasiti da su stavovi studenata sestrinstva u odnosu na sudionike u drugim sličnim istraživanjima u kojima je korištena ista mjera eksplicitnih stavova pozitivniji (npr. Uysal, Albayrak, Koçulu, Kan i Aydın, 2014).

Kako bi se provjerilo postoji li razlika između studenata psihologije i studenata sestrinstva u eksplicitnim stavovima prema osobama s invaliditetom proveden je t-test za nezavisne uzorke. Utvrđeno je kako postoji statistički značajna razlika između studenata psihologije i studenata sestrinstva [$t(208) = 4.40, p < .01$], pri čemu studenti psihologije, u prosjeku, izražavaju statistički značajno pozitivnije eksplicitne stavove prema osobama s invaliditetom od studenata sestrinstva. Osim toga, izračunata je i veličina efekta koja iznosi $d = 0.62$, te se nalazi između srednje i velike veličine efekta.

Implicitni stavovi. Nadalje, totalni raspon implicitnih stavova prema osobama s invaliditetom u cijelom uzorku kreće se od -2 do +2, pri čemu, uzimajući u obzir predznak, negativniji rezultat označava negativniji stav prema osobama s invaliditetom. Kako je vrijednost aritmetičke sredine $M = -0.25$ ($SD = 0.38$), možemo zaključiti kako su implicitni stavovi sudionika prema osobama s invaliditetom uglavnom blago negativni. Slični rezultati dobiveni su za obje skupine studenata, pri čemu su implicitni stavovi studenata sestrinstva nešto negativniji od stavova studenata psihologije.

Kako bi se provjerilo postoji li statistički značajna razlika između studenata psihologije i studenata sestrinstva u implicitnim stavovima prema osobama s invaliditetom proveden je t-test za nezavisne uzorke. Suprotno rezultatima za eksplicitne stavove, nije utvrđena statistički značajna razlika u implicitnim stavovima između dviju skupine studenata, $t(208) = 0.55, p > .05$.

Empatija. Slično rezultatima za eksplicitne stavove, utvrđena je statistički značajna razlika između studenata psihologije i studenata sestrinstva u empatiji [$t(208) = 2.00; p < .05$], pri čemu su studenti psihologije, u prosjeku, izvještavali o višoj empatiji. No, treba naglasiti da je veličina efekta mala, $d = 0.28$. Da podsjetimo, na skali empatija raspon rezultata može biti od 0 do 64, pri čemu veći rezultat označava veću razinu empatije. Pri tome obje skupine sudionika pokazuju visoku razinu empatije.

Čestina i kvaliteta kontakta s osobama s invaliditetom. Većina sudionika (njih 61.9%) je pozitivno odgovorilo na jedno ili više pitanja o postojanju kontakta s osobama s invaliditetom. Unatoč postojanju kontakta, kontakti su rijetki i kod studenata psihologije i kod studenata sestrinstva. Najviše studenata potvrdno je odgovorilo na drugu tvrdnju koja je glasila "Poznajem osobu s invaliditetom koja je išla sa mnom u razred/ide sa mnom na

godinu", njih 30.5%. Na treću tvrdnju "Član moje šire obitelji je osoba s invaliditetom" i prvu tvrdnju "Svakodnevno viđam osobu s invaliditetom na fakultetu/na poslu" potvrdno je odgovorilo nešto manje od 24% studenata, dok je postotak potvrdnih odgovora za ostale tvrdnje bio ispod 20%.

Također je provjereno postoji li statistički značajna razlika između dviju skupina studenata u čestini kontakta, međutim, razlika nije bila statistički značajna, $t(208) = 0.58$; $p > .05$.

Što se tiče kvalitete kontakta s osobama s invaliditetom, sudionici koji su odgovorili potvrdno na barem jedno pitanje o bližem kontaktu s osobom s invaliditetom su također procjenjivali i kvalitetu tog kontakta od «1 – loše» do «5 – odlično». Ukupan rezultat izračunat je kao prosječna vrijednost svih procjena jednog sudionika. Prosječna vrijednost procjene kvalitete kontakta za sve sudionike iznosi $M = 3.86$ ($SD = 1.15$), pa možemo zaključiti da je prosječna kvaliteta kontakta dobra do vrlo dobra. Aritmetička sredina kod studenata psihologije iznosi $M = 3.66$ ($SD = 1.23$), a kod studenata sestrinstva $M = 4.3$ ($SD = 0.80$). Također je provjereno postoji li razlika između studenata psihologije i studenata sestrinstva u kvaliteti kontakta s osobama s invaliditetom. Pri tome je utvrđena statistički značajna razlika između dviju skupina studenata, $t(119) = -2.97$; $p < .01$. Dakle, iako nije utvrđena značajna razlika u čestini kontakta među dvjema skupinama, studenti sestrinstva su svoje kontakte s osobama s invaliditetom, u prosjeku, procjenjivali kvalitetnijim. Veličina efekta za dobivenu razliku je umjerena te iznosi $d = 0.62$.

Povezanost stavova, empatije, čestine kontakta i kvalitete kontakta s osobama s invaliditetom s eksplicitnim i implicitnim stavovima prema osobama s invaliditetom

Kako bi se provjerilo postoji li statistički značajna povezanost među ispitivanim varijablama izračunati su Pearsonovi koeficijenti korelacije. Dobiveni rezultati prikazani su u Tablici 2.

Suprotno očekivanjima i prethodnim istraživanjima, nije utvrđena povezanost eksplicitnih i implicitnih stavova prema osobama s invaliditetom niti kod studenata psihologije niti kod studenata sestrinstva. Osim toga, kod studenata sestrinstva nema niti jedne statistički značajne povezanosti među uključenim varijablama. Suprotno tome, kod studenata psihologije utvrđena je značajna pozitivna, iako slaba, korelacija eksplicitnih stavova prema osobama s invaliditetom i empatije. Drugim riječima, studenti koji su izvještavali o višim razinama empatije su, u prosjeku, imali i pozitivnije eksplicitne stavove prema osobama s invaliditetom. Slično tome, utvrđena je niska i pozitivna povezanost

kontakta s osobama s invaliditetom i kvalitete kontakta s osobama s invaliditetom, odnosno osobe koje su imale češće kontakte s osobama s invaliditetom su kvalitetu tih kontakata, u prosjeku, procjenjivali boljom.

Tablica 2. Interkorelacije ispitivanih varijabli kod studenata psihologije ($N= 136$) i studenata sestrinstva ($N = 74$).

Varijabla	1.	2.	3.	4.	5.
1. Eksplicitni stavovi prema osobama s invaliditetom	–	.21	.18*	.07	-.15
2. Implicitni stavovi prema osobama s invaliditetom	.12	–	.01	-.14	-.04
3. Empatija	.06	.23	–	.12	.12
4. Kontakt s osobama s invaliditetom	-.11	.15	-.09	–	.35**
5. Kvaliteta kontakta	.09	.01	.31	.26	–

Legenda. * $p < .05$; ** $p < .01$. Iznad dijagonale = studenti psihologije; ispod dijagonale = studenti sestrinstva.

Općenito, smjer povezanosti među ispitivanim varijablama u dvjema skupinama studenata su slične, iako ima razlika. Tako je, na primjer, povezanost eksplicitnih stavova i čestine kontakta kod studenata psihologije pozitivna, a kod studenata sestrinstva negativna.

Doprinos ispitivanih varijabli objašnjenju eksplicitnih/ implicitnih stavova prema osobama s invaliditetom

Kako bi se provjerila treća hipoteza, odnosno mogu li se pomoću sociodemografskih varijabli, empatije i čestine i kvalitete kontakta s osobama s invaliditetom predvidjeti eksplicitni i implicitni stavovi prema osobama s invaliditetom, provedena je hijerarhijska regresijska analiza. Kao kriterijske varijable korišteni su eksplicitni/implicitni stavovi prema osobama s invaliditetom, dok su kao prediktorske varijable u prvom koraku uključene poznate sociodemografske karakteristike sudionika, spol i studij, u drugom koraku suprotni oblik stava (implicitni/eksplicitni), u trećem koraku kontakt, u četvrtom koraku kvaliteta kontakta, u petom koraku empatija, a u šestom koraku interakcije studija i ostalih varijabli.

Kako bi se smanjio problem multikolinearnosti, sve varijable (osim spola i studija) su centrirane, odnosno, interakcijski su efekti izračunati kao umnošci devijacijskih rezultata

između dvaju skupova nezavisnih varijabli. Rezultati provedenih hijerarhijskih regresijskih analiza prikazani su u Tablici 3.

U skladu s prethodnim analizama, u prvom koraku od sociodemografskih varijabli značajnim prediktorom eksplicitnih stavova pokazao se studij (psihologije). U skladu s prethodnim analizama, studenti psihologije su postizali više rezultate na skali eksplicitnih stavova, odnosno imali su pozitivnije stavove prema osobama s invaliditetom od studenata sestrištva. Suprotno tome, niti jedna od sociodemografskih varijabli nije se pokazala značajnim prediktorom implicitnih stavova.

Uključivanjem drugih varijabli kao prediktora eksplicitnih stavova nije utvrđen njihov značajni doprinos. Drugim riječima, značajnim prediktorom eksplicitnih stavova značajnim prediktorom se pokazao samo studij. Suprotno tome, u analizi u kojoj su kao kriterij korišteni implicitni stavovi prema osobama s invaliditetom, značajnim prediktorima pokazali su se samo kontakt i interakcija studija i kontakta. No, analizom ANOVA tablice pokazalo da *F*-omjer nije značajan tako da rezultate nije opravdano interpretirati jer su dobiveni po slučaju. Dakle, ne možemo ustvrditi da je niti jedna od navedenih varijabli značajan prediktor implicitnih stavova prema osobama s invaliditetu.

Tablica 3. Prikaz vrijednosti prediktorskih varijabli za kriterijske varijable eksplicitni i implicitni stavovi ($N = 121$).

Prediktor		Eksplicitni stavovi	Implicitni stavovi
		β	β
1. korak			
Sociodemografske varijable	Spol	-.10	-.16
	Studij (psihologija)	-.33***	.03
ΔR^2 (razina značajnosti promjene)		.14***	.02
2. korak			
Sociodemografske varijable	Spol	-.10	-.16
	Studij (psihologija)	-.33***	.02
Implicitni / eksplicitni stavovi		-.01	-.01
ΔR^2 (razina značajnosti promjene)		.00	.00
3. korak			
Sociodemografske varijable	Spol	-.11	-.18
	Studij (psihologija)	-.33***	.03
Implicitni / eksplicitni stavovi		-.02	-.02
Kontakt		-.05	-.14
ΔR^2 (razina značajnosti promjene)		.00	.02
4. korak			
Sociodemografske varijable	Spol	-.11	-.18
	Studij (psihologija)	-.31**	.03
Implicitni / eksplicitni stavovi		-.02	-.02
Kontakt		-.03	-.15
Kvaliteta kontakta		-.07	.01
ΔR^2 (razina značajnosti promjene)		.00	.00
5. korak			
Sociodemografske varijable	Spol	-.10	-.17
	Studij (psihologija)	-.31**	.03
Implicitni / eksplicitni stavovi		-.02	-.02
Kontakt		-.03	-.15
Kvaliteta kontakta		-.08	.00
Empatija		.18	.06
ΔR^2 (razina značajnosti promjene)		.00	.00
6. korak			
Sociodemografske varijable	Spol	-.10	-.15
	Studij (psihologija)	-.12**	-.12
Implicitni / eksplicitni stavovi		.13	.09
Kontakt		.16	-.99**
Kvaliteta kontakta		-.50	.39
Empatija		.30	-.15
Studij x implicitni/eksplicitni stavovi		-.14	-.09
Studij x kontakt		-.22	.94**
Studij x kvaliteta kontakta		.47	-.39
Studij x empatija		-.31	
ΔR^2 (razina značajnosti promjene)		.02*	.08

Napomena: *** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$.

Rasprava

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati odnos između eksplicitnih i implicitnih stavova prema osobama s invaliditetom kod studenata psihologije i sestrinstva, te ispitati doprinos nekih (odabranih) varijabli, poput kontakta s osobama s invaliditetom i razine empatije njihovom objašnjenju.

Iako brojna istraživanja pokazuju da je spol značajni prediktor stavova, posebice među studentima sestrinstva značajni čimbenik koji utječe na stavove prema osobama s invaliditetom (npr. Awoyera, 2011; Findler, Vilchinsky i Werner, 2007; Matziou i sur., 2009), spol nismo uzeli u obzir pri obradi zbog vrlo malog broja mladića ($n = 23$) koji su sudjelovali u ovom istraživanju.

Suprotno očekivanjima, utvrđeno je kako postoji razlika između studenata psihologije i sestrinstva u eksplicitnim stavovima prema osobama s invaliditetom, pri čemu su studenti psihologije izražavali pozitivnije eksplicitne stavove prema osobama s invaliditetom. Iako nema dostupnih istraživanja koja su direktno uspoređivala stavove studenata psihologije i studenata sestrinstva, postoje istraživanja koja potvrđuju da studenti sestrinstva imaju negativnije eksplicitne stavove prema osobama s invaliditetom u odnosu na opću populaciju (Gething, 1992; Paris, 1993; Tervo i sur., 2004; prema Ten Klooster, Dannenberg, Taal, Burger i Rasker, 2009; Matziou i sur., 2009). Mnoga prethodna istraživanja pokazuju kako su stavovi medicinskog osoblja prema osobama s invaliditetom jednako negativni kao i stavovi opće populacije, ili su čak i negativniji od njih (Gething, 1992a; Paris, 1993; prema Ten Klooster, i sur., 2009). Slično tome, Tervo i suradnici (2004; prema Ten Klooster i sur., 2009) su pronašli kako studenti zdravstvene njege imaju stavove negativnije od prosjeka, dok studenti sestrinstva imaju najnegativnije stavove u usporedbi s ostalim studentima zdravstvene njege. Gething (1992; prema Ten Klooster i sur., 2009) je utvrdila kako su najčešći razlozi za takve negativne stavove to što sudionici podcjenjuju osobe s invaliditetom pripisujući im negativne osobne karakteristike koje nisu nužno povezane s invaliditetom. Slični rezultati dobiveni su i među grčkim studentima sestrinstva i medicinskom osoblju (Matziou i sur., 2009). No, postoje i istraživanja u kojima su dobiveni suprotni rezultati (npr. Ten Klooster i sur., 2009; Sahin i Akyol, 2009). No, Ten Klooster i suradnici (2009) navode kako dobiveni nalaz o tome da studenti sestrinstva imaju pozitivnije stavove od drugih studenata ne mora nužno značiti da su ti stavovi općenito pozitivni, nego bi za takav zaključak trebalo imati nekakve normativne vrijednosti za svaku od korištenih skala stavova. Pri tome bi te normativne vrijednosti jasnije pokazale koji rezultati ukazuju na 'dovoljno' pozitivne stavove.

U skladu s očekivanjima, nije utvrđena značajna razlika između studenata psihologije i studenata sestrinstva u implicitnim stavovima prema osobama s invaliditetom. Jedno od mogućih objašnjenja različitih rezultata na dvjema mjerama stavova može biti djelovanje davanja socijalno poželjnih odgovorau situaciji kada smo ispitivali eksplicitne stavove. Osim toga, na podatke u eksplicitnim mjerama može utjecati i sudionikova volja da izvijesti o svojim unutrašnjim stanjima, spremnost da promišlja nad temom te njegova sposobnost da se adekvatno izrazi. Suprotno tome, implicitne mjere su oslobođene takvih pogrešaka jer se odgovori daju brzo, a time se pretpostavlja i automatski. Dakle, moglo bi se pretpostaviti da što osoba ima više vremena, to je vjerojatnije da će njena procjena biti svjesna i proračunata, a ne spontana (Bargh, 1997; Bargh i sur., 1992; prema Hewstone i Stroebe, 2003). Ukupno uzevši, različiti rezultati na eksplicitnim i implicitnim mjerama sugeriraju da dvije mjere daju različite informacije o stavovima prema određenim skupinama (Thomas, Vaughn, Doyle i Bubb, 2014).

Suprotno očekivanjima i prethodnim istraživanjima (npr. Thomas i sur., 2014), eksplicitni i implicitni stavovi nisu bili značajno povezani niti kod studenata psihologije niti kod studenata sestrinstva. No, treba naglasiti da je i u istraživanjima u kojima je dobivena povezanost među dvjema mjerama, ona bila vrlo slaba. Thomas i sur. (2014) navode kako se koeficijenti korelacije kreću između $r = .24$ i $r = .37$. U pregledu istraživanja koja su ispitivala stavove prema osobama s invaliditetom Testom implicitnih asocijacija (Wilson i Scior, 2014), od 18 istraživanja koja su proučavana u tom pregledu, 11 ih je uz Test implicitnih asocijacija koristilo i različite eksplicitne mjere. Pokazalo se da u pet od navedenih 11 istraživanja nije bilo značajne povezanosti između eksplicitnih i implicitnih stavova, dok je u ostalih šest pronađena tek slaba značajna povezanost. Nadalje, White i suradnici (2006) su utvrdili kako je Test implicitnih asocijacija koji je mjerio implicitne stavove prema sportašima s invaliditetom bio značajno povezan s jednom od dvije mjere eksplicitnih stavova koje su korištene u tom istraživanju (Skala stavova prema osobama s invaliditetom, eng. *Attitude Toward Disabled Persons Scale (ATDP), Form O*; Yuker, 1988; Yuker i Block, 1986; prema White i sur., 2006), dok s drugom nije bilo statistički značajne povezanosti (Skala stavova prema osobama s invaliditetom, eng. *The Scale of Attitudes Towards Disabled Persons (SADP), Form R*; Antonak, 1982, 1985; prema White i sur., 2006). Također su i Thomas i suradnici (2014) pronašli kako različite forme testova implicitnih asocijacija koje su koristili uglavnom nisu bile značajno povezane s eksplicitnim mjerama stavova prema osobama s invaliditetom. Dakle, moguće je da je korelacija između eksplicitnih i implicitnih mjera dijelom određena i formama testova koji se koriste. Na primjer, u istraživanju Thomasa i

suradnika (2014) korištena je također Skala stavova prema osobama s invaliditetom (ATDP; Yunker, Block i Young, 1970), te oni objašnjavaju kako je ona jedna od najstarijih skala i skala s rječnikom koji daleko najviše invaliditet opisuje kao hendikep. Moguće je da su se sudionici mogli značajno manje poistovjetiti s takvim «krutim» tvrdnjama, pa su davali pozitivnije odgovore. S druge strane, Test implicitnih asocijacija je prikazivao slike, a nije koristio osjetljive riječi, pa su stoga na njemu davali realnije odgovore.

Ukoliko se usporede rezultati dobiveni na dvjema mjerama stavova u ovom istraživanju, utvrđeni su pozitivniji stavovi na eksplicitnim nego na implicitnim mjerama. Ovaj rezultat je očekivan i u skladu s prethodnim istraživanjima. Jednak nalaz su dobili Chen, Ma i Zhang (2011) koji su utvrdili kako kineski studenti preddiplomskog studija imaju pozitivne eksplicitne i negativne implicitne stavove prema osobama s invaliditetom, te da te dvije mjere stavova nisu značajno povezane. Jedno od objašnjenja negativnijih implicitnih stavova prema osobama s invaliditetom u odnosu na eksplicitne je i evolucijsko objašnjenje pomoću tzv. mehanizma obrane od bolesti. Naime, u prošlosti su zarazne bolesti često bile povezane s fizičkim anomalijama, te su stoga ljudi razvili psihološki mehanizam kao odgovor na percepciju tih anomalija. Taj mehanizam bi potaknuo pojavljivanje specifičnih emocija (gađenje, anksioznost), misli (negativni stavovi) i ponašanja (izbjegavanje). S vremenom je taj mehanizam počeo uključivati i one fizičke anomalije koje nisu bile povezane ni s kakvom zaraznom bolešću, npr. ud odstranjen zbog prometne nesreće, pri čemu je percepcija i takve pojave izazivala iste reakcije (Park, Faulkner i Schaller, 2003). Park i suradnici (2003) su utvrdili da je povećan strah od bolesti značajno povezan s negativnijim stavovima prema osobama s tjelesnim invaliditetom. Stoga bi u budućim istraživanjima bilo važno ispitati i znanje o osobama s invaliditetom, strah od bolesti ili strah od smrti te sukladno rezultatima raditi na edukaciji o invaliditetu, kako bi doprinijeli stvaranju pozitivnijih stavova.

Nadalje, pokazalo se kako se studenti psihologije i studenti sestinstva statistički značajno razlikuju u empatiji, pri čemu su studenti psihologije iskazivali značajno višu razinu empatije. Razliku u empatiji bismo mogli objasniti samom razlikom u studiju, odnosno time da je psihologija kao struka više usmjerena na razumijevanje osjećaja drugih ljudi, suosjećanje i empatiju, pa su stoga studenti psihologije postigli viši rezultat. Također, pokazalo se kako kod studenata zdravstvene njege empatija opada tijekom studija, a još više tijekom staža (Bellini, Baime i Shea, 2002; Hojat, Nasca, Rattner, Erdmann, Gonnella i Magee, 2004; Bellini i Shea, 2005; prema Shapiro, 2008). Tijekom svog školovanja, studenti zdravstvene njege uče kako se suočavati sa stresom i anksioznošću koji proizlaze iz susreta s različitim bolestima, što može rezultirati neprikladnim reakcijama prema pacijentima i

smanjenjem empatije prema njima (Rosenfield i Jones, 2004; prema Mostafa, Hoque, Mostafa, Rana i Mostafa, 2014).

Slično tome, utvrđena je značajna razlika u kvaliteti kontakta. No, za razliku od razine empatije, studenti sestrištva su navodili da imaju značajno kvalitetnije kontakte s osobama s invaliditetom od studenata psihologije. Jedan od mogućih razloga zbog kojeg su studenti psihologije iskazali veću razinu empatije, a studenti sestrištva izvijestili o većoj kvaliteti kontakta s osobama s invaliditetom može biti i taj što studenti sestrištva zauzimaju "profesionalni" stav spram osoba s invaliditetom, te je moguće da smatraju imperativom u svojoj struci imati dobre i kvalitetne odnose s pacijentima. Također, kako je već i objašnjeno, vjerojatno uče kako se držati emocionalno distanciranima u takvim situacijama, pa manje suosjećaju s pacijentima. S druge strane, u psihologiji kao struci veći imperativ se stavlja na razumijevanje i suosjećanje s drugima. Moguće je da su pojam 'kvaliteta kontakta' ove dvije grupe studenata percipirale različito, te da su studenti sestrištva većinom mislili na kontakte sa svojim pacijentima, dok su studenti psihologije imali u vidu općenito osobe s invaliditetom.

Što se tiče povezanosti među ispitivanim varijablama, kod studenata psihologije jedina značajna povezanost dobivena je između empatije i eksplicitnih stavova prema osobama s invaliditetom. Pri tome su osobe s višim rezultatom na skali empatije, u prosjeku, izražavale pozitivnije eksplicitne stavove prema osobama s invaliditetom. Suprotno tome, empatija nije bila značajno povezana s implicitnim stavovima prema osobama s invaliditetom. Osim toga, niti kontakt s osobama s invaliditetom niti kvaliteta kontakta nisu bili značajno povezani s eksplicitnim i implicitnim stavovima prema osobama s invaliditetom. Što se tiče studenata sestrištva, nije utvrđena značajna povezanost među ispitivanim.

Iako nisu pronađena istraživanja u kojima je ispitivana povezanost empatije i stavova prema osobama s invaliditetom, pronađeno je nekoliko istraživanja u kojima se pokazalo da je empatija povezana s stavovima prema drugim objektima stava (Clore i Jeffrey, 1972; Batson i sur., 1997), pri čemu izazivanje empatije dovodi do pozitivnijih stavova. No, očekivani rezultati dobiveni su samo za eksplicitnu mjeru stavova. Jedan od mogućih razloga može biti činjenica da su i eksplicitni stavovi i empatija mjereni na isti način, dakle testovima papir-olovka, odnosno samoprocjenama. Stoga je moguće da su i na rezultatima upitnika empatije djelovale iste pojave koje su djelovale kod davanja odgovora na skali eksplicitnih stavova, npr. socijalna poželjnost odgovora, oslanjanje na introspekciju sudionika, njegova volja da izvijesti o svojim unutrašnjim stanjima i sposobnost da se adekvatno izrazi.

Iako se prema izvornoj Allportovoj hipotezi o kontaktu (Allport, 1954; prema Wilson i Scior, 2014) pretpostavlja da će viša razina kontakta s pojedincima određene grupe dovesti do pozitivnijih stavova prema toj grupi, u velikom broju istraživanja se pokazalo kako sam kontakt zapravo nema tako velik utjecaj na stavove (Shannon, Tansey i Schoen, 2009; Ten Klooster i sur., 2009). Na primjer, od tri istraživanja koja su ispitivala implicitne stavove prema osobama s invaliditetom, a uključivale su i varijablu kontakta, u samo jednom istraživanju se pokazalo kako je kontakt značajno povezan s implicitnim stavovima, iako je i ta povezanost bila slaba (Wilson i Scior, 2014). Nadalje, Shannon i suradnici (2009) su pronašli kako kontakt sam po sebi nije dovoljan da bi utjecao na stavove, pa čak i ako se radi o kontaktu s bliskim osobama ili vršnjacima. U nekim se istraživanjima pokazalo da je oblik kontakta s osobama s invaliditetom bolji prediktor stavova nego učestalost kontakta između medicinskog osoblja i pacijenata s invaliditetom (Lyons, 1991; McConkey i Truesdale 2000; Horner-Johnson i sur., 2002; Stachura i Garven 2007; prema Ten Klooster i sur., 2009). Isto su potvrdili i Ten Klooster i suradnici (2009) navodeći da je vrsta kontakta (kontakt s prijateljem ili rođakom s invaliditetom nasuprot kontaktu s pacijentom s invaliditetom) bolji prediktor stavova. Drugim riječima, bliski osobni kontakt s osobom s invaliditetom vodi pozitivnijem stavu nego sama učestalost kontakta koja može postojati između npr. medicinskog osoblja i osoba s invaliditetom. Slično tome, Uysal i sur. (2014) su utvrdili da je briga o osobama s invaliditetom u krugu obitelji značajan prediktor pozitivnih stavova. I u ovom se istraživanju, kao i u mnogim prethodnima pokazalo kako viša razina kontakta nije povezana s pozitivnijim stavovima prema osobama s invaliditetom. Jedan od mogućih razloga može biti i taj što je najviše sudionika odgovorila potvrdno na drugo pitanje o kontaktu koje je glasilo "Poznajem osobu s invaliditetom koja je išla/ide samnom u školu/na godinu", dok je broj potvrdnih odgovora na pitanjima o nekom bližem kontaktu bio manji. Još jedan razlog može biti taj što je ukupan rezultat dobiven linearnom kombinacijom svih odgovora, a različita pitanja zapravo govore o različito bliskim kontaktima. Pridavanjem različitih pondera različitim pitanjima bi se dala veća težina bližim odnosima, pa bi možda u tom slučaju kontakt bio povezan sa stavovima. Rimmerman, Hozmi i Duvdevany (2000) navode kako povezanost kontakta i stavova prema osobama s invaliditetom ovisi uvelike o vremenu, odnosno duljini trajanja kontakta. Slično tome, pozitivni stavovi prema osobama s invaliditetom se razvijaju kroz kombinaciju obrazovanja, informiranja, te potpomognutog i planiranog kontakta (Chan i Cheng, 2001; Seccombe, 2007a, 2007b). Dakle, moguće je da je većina sudionika bila u kontaktu s osobama s invaliditetom «samo» u školi/fakultetu, pri čemu nisu bili ranije informirani o osobama s invaliditetom niti su tijekom kontakta imali

ikakvu potporu. Slično prethodno navedenim rezultatima, niti procjena kvalitete kontakta s osobama s invaliditetom nije bila značajno povezana ni s eksplicitnim ni s implicitnim stavovima prema njima. Kao što je već navedeno, studenti su najviše potvrdnih odgovora davali na tvrdnje o kontaktu s osobom s invaliditetom na fakultetu/poslu, ili u široj obitelji, dok je potvrdnih odgovora bilo manje za tvrdnje o kontaktu unutar bliže obitelji ili među prijateljima. Iako su kontakte koje imaju procjenjivali relativno kvalitetnim, ipak na stavove veći utjecaj ima blizina i oblik kontakta nego kvaliteta ili učestalost (Lyons, 1991; McConkey i Truesdale 2000; Horner-Johnson i sur., 2002; Stachura i Garven 2007; prema Ten Klooster i sur., 2009; Ten Klooster i sur., 2009).

Osim navedenih povezanosti s eksplicitnim i implicitnim stavovima, dobivena je značajna, iako niska, povezanost kontakta i kvalitete kontakta s osobama s invaliditetom. Drugim riječima, studenti koji su imali učestalije kontakte s osobama s invaliditetom su, u prosjeku, kontakte s njima procjenjivali kvalitetnijima. Kao što je već navedeno, povezanost kontakta i stavova prema osobama s invaliditetom ovisi uvelike o vremenu, odnosno duljini trajanja kontakta (Rimmerman, Hozmi i Duvdevany, 2000). Iako sama učestalost kontakta nije bila povezana sa stavovima, ipak se pokazuje povezanom s kvalitetom kontakta s osobama s invaliditetom. Jedan od mogućih razloga dobivanja povezanosti s kvalitetom kontakta, ali ne i sa stavovima može biti taj što su sudionici prilikom davanja odgovora o učestalosti kontakta i kvaliteti kontakta u vidu imali iste osobe, dok su kod davanja odgovora na Skali stavova iskazivali svoje stavove općenito prema osobama s invaliditetom.

Kao što je već navedeno, kod studenata sestrinstva niti jedna od uključenih varijabli nije bila značajno povezana s eksplicitnim i implicitnim stavovima prema osobama s invaliditetom. Jedan od razloga može biti taj što se studenti sestrinstva s osobama s invaliditetom susreću redovito kroz vježbe i praksu na fakultetu i u srednjoj medicinskoj školi, tako da su njihovi odnosi s osobama s invaliditetom uglavnom profesionalni. Ti odnosi mogu biti i kvalitetni i učestali, ali nisu povezani s njihovim stavovima, stoga što ih doživljavaju uglavnom kroz posao. Također, kroz rad s osobama s invaliditetom, ali i drugim oboljelima čija stanja mogu biti izrazito teška, studenti sestrinstva vjerojatno su se naučili držati emocionalno distanciranima u odnosu na situaciju, te stoga i ne izvještavaju o toliko visokoj razini empatije kao studenti psihologije, niti se empatija pokazala povezanom sa stavovima, kao što je slučaj kod studenata psihologije. Studenti psihologije, s druge strane, kroz studij uče usavršavati svoje vještine slušanja, razumijevanja tuđih situacija i poteškoća, te pokazivanje suosjećanja, a pretpostavlja se i da empatičniji pojedinci odabiru taj studij jer

vjeruju kako je empatija važna za uspjeh u savjetodavnoj i kliničkoj psihologiji (Harton i Lyons, 2003).

Naposljetku, jedan od problema bio je ispitati doprinos empatije, kontakta i kvalitete kontakta s osobama s invaliditetom objašnjenju eksplicitnih i implicitnih stavova sudionika prema osobama s invaliditetom. Iako su interkorelacije niske i većinom neznačajne, provedena je i hijerarhijska regresijska analiza kako bi se provjerio interakcijski učinak studija sa ostalim varijablama. Jedinim značajnim pozitivnim prediktorom eksplicitnih stavova pokazao se studij psihologije. U skladu s korelacijskom analizom, niti jedna druga uključena varijabla, uključujući i interakcije studija s ostalim varijablama, nije bila značajni prediktor stavova. Drugim riječima, iako studenti psihologije izražavaju pozitivnije eksplicitne stavove prema osobama s invaliditetom, odnosi među ispitivanim varijablama su slični u dvije skupine. Jedan od razloga zašto se empatija nije pokazala značajnim prediktorom eksplicitnih stavova kod studenata psihologije, iako je značajno povezana s njima, može biti različit način ispitivanja jedne i druge varijable. Naime, upitnik empatije je globalan i mjeri empatiju općenito kao osobinu, dok je upitnik eksplicitnih stavova specifičan i usmjeren samo na stavove prema osobama s invaliditetom.

Suprotno tome, niti jedna ispitivana varijabla nije se pokazala značajnim prediktorom implicitnih stavova. Jedno od objašnjenja može biti to što su implicitni stavovi mjereni na drugačiji način od svih ostalih varijabli u istraživanju, odnosno sve su druge varijable mjerene upitnicima samoprocjene. Na primjer, Rojahn, Komelasky i Man (2008) su u svom istraživanju mjerili implicitne stavove studenata prema osobama s invaliditetom i privlačnost prema osobama s invaliditetom, te su dobili rezultat koji ukazuje na negativne implicitne stavove, dok su samoprocjene privlačnosti pokazivale drugačije. Pokazalo se da prisutnost invaliditeta ne umanjuje privlačnost iskazanu prema osobi. Kako i sami autori navode, velika je vjerojatnost da je socijalna poželjnost snažno utjecala na davanje odgovora kod upitnika samoprocjene. Budući da se i u ovom istraživanju pokazalo kako su eksplicitni stavovi pozitivni i kako je razina empatija kod sudionika visoka, a nasuprot tome, implicitni stavovi negativni, možemo zaključiti kako je vrlo vjerojatno na odgovaranje na upitnicima samoprocjene utjecala socijalna poželjnost.

Važnost, ograničenja i implikacije provedenog istraživanja

Na kraju, treba napomenuti da dobivene rezultate treba promatrati i u kontekstu nekih nedostataka ovoga istraživanja. Zbog vrlo malog uzorka mladića nismo mogli ispitati efekt spola na implicitne i eksplicitne stavove prema osobama s invaliditetom. Osim toga, uzorak

studenta sestrinstva relativno je mali što otežava generalizaciju dobivenih rezultata na ostale studente sestrinstva.

Nadalje, u istraživanju je za mjerenje eksplicitnih stavova korištena ATDP skala. Naime, ATDP skala je kritizirana od nekih istraživača zbog svoje jednodimenzionalnosti i mogućnosti sudionika da lažiraju svoje odgovore kako bi se istraživačima prikazali u povoljnijem svjetlu (McCaughey i Strohmmer, 2005). Međutim, u nedostatku dostupnih pouzdanih instrumenata za procjenjivanje stavova prema osobama s invaliditetom u hrvatskoj literaturi, korištena je ova skala.

Unatoč nedostacima, važnost ovog rada ogleda se u tome da su, za razliku od prethodnih istraživanja, mjereni i implicitni i eksplicitni stavovi prema osobama s invaliditetom. Osim toga, do sada je proveden velik je broj istraživanja s ciljem analiziranja stavova prema osobama s invaliditetom kod studenata sestrinstva ili kod medicinskog osoblja, ali nema dostupnih istraživanja koja su uključivala druge pomagačke struke, kao što su npr. psiholozi. Također, pronađeno je samo nekoliko radova u kojima se ispitala povezanost između empatije i stavova prema različitim objektima stava, ali nisu pronađena istraživanja u kojima je ispitivana povezanost empatije baš sa stavovima prema osobama s invaliditetom.

Iako istraživanja u posljednje vrijeme pokazuju pozitivan trend što se tiče stavova prema osobama s invaliditetom u Hrvatskoj (Najman Hižman i sur., 2008; Ljubičić, Šare i Bratović, 2015), treba posebnu pažnju obratiti na to da su ta istraživanja, kao i većina dosad provedenih, koristila samo eksplicitne mjere. S obzirom na rezultate dobivene u ovom istraživanju, moguće je da bi se korištenjem implicitnih mjera stavova dobili drugačiji rezultati. Jedan od razloga zašto se u posljednje vrijeme sve više daje na značaju implicitnim mjerama stavova u usporedbi s eksplicitnim je baš taj što se konstantno mijenjanju načini na koje se iskazuju predrasude i diskriminatorna ponašanja. Budući da sve više raste svijest o potrebi suzbijanja predrasuda i diskriminacije, sve manje ljudi otvoreno izražava negativne stavove, iako oni možda postoje. Iz tog razloga, a i davanja socijalno poželjnih odgovora koje je gotovo uvijek prisutno kod upitnika samoprocjene, stavovi dobiveni na eksplicitnim mjerama su često nerealni, odnosno zamagljeni navedenim pojavama.

Jedna od praktičnih implikacija ovog istraživanja je stavljanje naglaska na važnost ispitivanja i mijenjanja stavova pomagačkih struka i zdravstvenog osoblja. Stavovi zdravstvenog osoblja su vrlo bitni za rehabilitaciju osoba s invaliditetom (Chubon 1982, Tervo i sur., 2004; prema Ten Klooster i sur., 2009) i mogu utjecati na reakciju osobe s invaliditetom na liječenje i razvoj ili održavanje samo-prihvatanja (Oermann i Lindgren, 1995; prema Ten Klooster i sur., 2009). Osobe s invaliditetom često navode negativne stavove

i ponašanja zdravstvenog osoblja kao jednu od glavnih prepreka korištenju medicinskih usluga (Carter i Markham, 2001; prema Ten Klooster i sur., 2009). Također, Cervasio i Fata-Hall (2013) navode kako stavovi zdravstvenog osoblja prema djeci s invaliditetom igraju ključnu ulogu u skrbi za tu djecu i njihove obitelji. Istraživači u području zdravstva se slažu da edukacija utječe na stavove studenata zdravstvene njege, a stoga i na ishode liječenja pacijenta. Stoga je vrlo bitno razviti i održavati pozitivne stavove prema osobama s invaliditetom već kroz edukaciju medicinskog osoblja i drugih pomagačkih struka, kao što su psiholozi.

Ovo je istraživanje pokazalo da negativni implicitni stavovi postoje i među našim studentima navedenih struka, te ukazuju na važnost djelovanja u smjeru poboljšanja tih stavova. Budući da se nijedna od korištenih varijabli u ovom istraživanju nije pokazala značajnim prediktorom stavova, osim studija, potrebno je u budućim istraživanjima uključiti druge varijable te istražiti njihovu prediktivnost. Iako u sklopu studijskog programa i studenti psihologije i studenti sestrinstva imaju kolegije u kojima se upoznaju s osobama s posebnim potrebama (Psihologija osoba s posebnim potrebama/Zdravstvena njega osoba s posebnim potrebama), potrebno je i na druge načine uvrstiti informiranje i stjecanje znanja i iskustava o osobama s invaliditetom. Budući da su se implicitni stavovi pokazali negativnima, potrebno je utjecati na afektivnu komponentu stava. To je moguće napraviti omogućavajući studentima da steknu iskustva u odnosima s osobama s invaliditetom. Na primjer, moguće je u sklopu nastave organizirati posjete udrugama s osobama s invaliditetom, druženje s njima ili volontersko pružanje usluga kao što su npr. mjerenje krvnog tlaka, mjerenje šećera i sl. (za studente sestrinstva) ili razgovore, učenje o komunikacijskim vještinama i sl. (za studente psihologije). Također, intervencije bi trebale, osim na studente, biti usmjerene i na stručnjake u navedenim područjima: zdravstvu i psihologiji. Kroz različite seminare i cjeloživotno obrazovanje stručnjake bi se trebalo osposobiti za rad s osobama s invaliditetom, osnažiti ih i poticati stvaranje pozitivnih stavova.

Jedna od implikacija za buduća istraživanja bi bila da se uz implicitne stavove ispituju manje nametljive mjere stavova, kao što je npr. opažanje ponašanja. U takvim bi se istraživanjima mogla utvrditi prediktivna veza između implicitnih stavova prema osobama s invaliditetom i njihovog ponašanja prema osobama s invaliditetom u određenom kontekstu. White i suradnici (2006) navode kako su takva istraživanja u drugim područjima u kojima su korišteni različiti objekti stava pronašla snažnu prediktivnu vezu. Dakle, mogli bi se očekivati i slični rezultati i u istraživanjima stavova prema osobama s invaliditetom. Također, slično pokazuje i istraživanje Kim, Lu i Estrada-Hernandez (2015) u kojem je pronađeno kako

socijalna poželjnost snažno utječe na dvije domene eksplicitne mjere stava, kognitivnu i afektivnu, dok na bihevioralnu domenu nema utjecaja, što također ide u prilog tome da bi se ubuduće kao mjere trebale uključiti i one bihevioralne. Unatoč prednostima bihevioralnih mjera njihovo uključivanje je komplicirano, te bi u određenoj mjeri zahtijevalo i obmanu sudionika. Također, bilo bi teško utvrditi normative ponašanja i reakcija koji bi ukazivali na pozitivne, negativne ili neutralne stavove. No, uz pažljivo kreiran nacrt istraživanja, procjena ponašanja bi uvelike pridonijela trenutnim saznanjima o stavovima prema osobama s invaliditetom.

Također bi bilo dobro u nekom od budućih istraživanja kao sudionike uključiti i sudionike iz opće populacije, ili barem iz drugih studijskih grupa, koje nisu tzv. pomagačke struke. Iako postoje brojna istraživanja u kojima su se studenti zdravstvene njege uspoređivali s drugim studentima ili općom populacijom, kako je već navedeno, nisu pronađena istraživanja gdje je takva usporedba vršena između studenata psihologije i opće populacije.

Zaključak

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati odnos između eksplicitnih i implicitnih stavova prema osobama s invaliditetom kod studenata psihologije i sestrinstva. Također se pokušalo ispitati doprinose li empatija i kontakt s osobama s invaliditetom eksplicitnim i implicitnim stavovima prema osobama s invaliditetom. Prema hipotezama je očekivano kako neće biti statistički značajne razlike između studenata psihologije i studenata sestrinstva niti u eksplicitnim ni u implicitnim stavovima. Međutim, ipak je dobivena statistički značajna razlika između studenata psihologije i studenata sestrinstva, ali samo u eksplicitnim stavovima. Također se pokazalo da značajna razlika između studenata psihologije i studenata sestrinstva postoji u razini empatije i kvalitete kontakta s osobama s invaliditetom. Studenti psihologije imali su višu razinu empatije, a studenti sestrinstva kvalitetnije kontakte s osobama s invaliditetom. Prema drugoj hipotezi očekivalo se da će eksplicitni stavovi prema osobama s invaliditetom biti povezani s implicitnim stavovima i kod studenata psihologije i kod studenata sestrinstva, ali se te dvije varijable ipak nisu pokazale povezanima niti kod jedne skupine studenata. Nadalje, očekivalo se da će osobe koje imaju više kontakta s osobama s invaliditetom i koje imaju više rezultate na skali empatije imati pozitivnije i eksplicitne i implicitne stavove prema osobama s invaliditetom. Pokazalo se, ipak, da varijabla kontakt nije bila značajno povezana niti s eksplicitnim ni s implicitnim stavovima, dok varijabla empatija jest s eksplicitnim stavovima.

Pozitivnim prediktorom eksplicitnih stavova prema osobama s invaliditetom se pokazala samo varijabla studij. Što se tiče implicitnih stavova prema osobama s invaliditetom, niti jedna od korištenih varijabli nije se pokazala značajnim prediktorom tog kriterija.

Literatura

- Aronson, E., Wilson, T.D., Akert, R.M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate.
- Awoyera, O. (2011). Attitude of student nurses' toward people with disabilities. Turku University of Applied Sciences Bachelor's Thesis Degree Programme in Nursing, Solo, Finland.
- Barnes, C., Mercer, G. (2005). Disability, work and welfare: challenging the social exclusion of disabled people. *Work, employment and society*, 19 (3), 527-545
- Barr, J.J., Bracchitta, K. (2008). Effects of Contact With Individuals With Disabilities: Positive Attitudes and Majoring in Education. *The Journal of Psychology*, 142 (3), 225-243.
- Batson, C.D., Polycarpou, M.P., Harmon-Jones, E., Imhoff, H.J., Mitchener, E.C., Bednar, L.L., Klein, T.R., Highberger, L. (1997). Empathy and Attitudes: Can Feeling for a Member of a Stigmatized Group Improve Feelings Toward Group? *Journal of Personality and Social Psychology*. 72 (1), 105-118.
- Byron M, Cockshott Z, Brownett H, Ramkalawan T. (2005). What does “disability” mean for medical students? An exploration of the words medical students associate with the term “disability”. *Medical Education*, 39, 176-183.
- Byron M, Dieppe P. (2000). Educating health professionals about disability: ‘attitudes, attitudes, attitudes’. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 93, 397-398.
- Chan, S., Cheng, B.S., 2001. Creating positive attitudes: the effects of knowledge and clinical experience of psychiatry in student nurse education. *Nurse Education Today*, 21, 434–443.
- Chen, S., Ma, L., Zhang, J.X. (2011). Chinese Undergraduates’ Explicit and Implicit Attitudes Toward Persons With Disabilities. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 55(1), 38–45.
- Dorji S., Solomon P. (2009). Attitudes of health professionals toward persons with disabilities in Bhutan. *Asia Pacific Disability Rehabilitation Journal*, 20, 32-42.
- Dovidio, J.F., Pagotto, L., Hebl, M.R. (2011). Implicit Attitudes and Discrimination Against People with Physical Disabilities. *Disability and Aging Discrimination*. 157-183.
- Findler, L., Vilchinsky, N., Werner, S. (2007). The Multidimensional Attitudes Scale Toward Persons With Disabilities (MAS): Construction and Validation. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 50 (3), 166-176.
- Fyfe, C. (2013). Explicit and implicit attitudes of Scottish and Maltese children to national identity. *National Identities*, 15 (2), 177-211.

- Glock, S., Kovacs, C. (2013). Educational Psychology: Using Insights from Implicit Attitude Measures. *Educational Psychology Review*, 25, 503–522.
- Greenwald, A.G., McGhee, D., Schwartz, J.L.K. (1998). Measuring Individual Differences in Implicit Cognition: The Implicit Association Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74 (6), 1464-1480.
- Hannon, F. (2011). *Literature review on attitudes towards disability (Disability Research Series 9)*. Ireland: National Disability Authority.
- Harton, H.C., Lyons, P.C. (2003). Gender, Empathy, and the Choice of the Psychology Major. *Teaching of Psychology*, 30 (1), 19-24.
- Hewstone, M., Stroebe, W. (2003). *Socijalna psihologija: europske perspektive*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Kim, H.K., Lu, J., Estrada-Hernandez, N. (2015). Attitudes Toward People With Disabilities: The Tripartite Model, Social Desirability, and Other Controversial Variables. *Journal of Asia Pacific Counseling*, 5 (1), 23-37.
- Kline, R.B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling* (2nd ed.). New York: Guilford Press.
- Ten Klooster, P.M., Danenberg, J-W., Taal, E., Burger, G., Rasker, J.J. (2009). Attitudes towards people with physical or intellectual disabilities: nursing students and non-nursing peers. *Journal of Advanced Nursing*, 65 (12), 2562-2573.
- Li, C., Wu, Y., Ong, Q. (2014). Enhancing Attitudes of College Students towards People with Intellectual Disabilities through a Coursework Intervention. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*. DOI 10.1007/10882-014-9395-z.
- Ljubičić, M., Šare, S., Bratović, N. (2015). Stavovi medicinskih sestara prema osobama s invaliditetom. *Sestrinski glasnik*, 20, 33-38.
- Matziou, V., Galanis, P., Tsooumakas, C., Gymnopolou, E., Perdikaris, P., Brokalaki, H. (2009). Attitudes of nurse professionals and nursing students towards children with disabilities. Do nurses really overcome children's physical and mental handicaps? *International Nursing Review*, 56, 456–460.
- McCaughey, T. J., Strohmer, D. C. (2005). Prototypes as an Indirect Measure of Attitudes Toward Disability Groups. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 48(2), 89-99. doi:10.1177/00343552050480020301
- Mostafa, A., Hoque, R., Mostafa, M., Rana, M.M., Mostafa, F. (2014). Empathy in Undergraduate Medical Students of Bangladesh: Psychometric Analysis and Difference by Gender, Academic Year, and Specialty Preferences. *ISRN Psychiatry*, 2014, 1-7.

- Najman Hižman, E., Leutar, Z., Kancijan, S. (2008). Stavovi građana prema osobama sinvaliditetom u Hrvatskoj u usporedbi s Europskom Unijom. *Socijalna ekologija*, 17 (1), 71-94.
- Nosek, B.A, Smyth, F.L., Hansen, J.J., Lindner, N.M., Ranganath, K.A., Smith, C.T., Olson, K.R., Chugh, D., Greenwald, A.G., Banaji, M.R. (2007). Pervasiveness and correlates of implicit attitudes and stereotypes. *European Review of Social Psychology*. 1-53.
- Park, J.H., Faulkner, J., Schaller, M. (2003). Evolved disease-avoidance processes and contemporary anti-social behavior: prejudicial attitudes and avoidance of people with physical disabilities. *Journal of Nonverbal Behavior*, 27 (2), 65-87
- Petek, A. (2010). Transformacija politike prema osobama s invaliditetom u Hrvatskoj: analiza ciljeva. *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 7 (1), 101-121.
- Rimmerman, A., Hozmi, B., Duvdevany, I. (2000). Contact and attitudes toward individuals with disabilities among students tutoring children with developmental disabilities. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 25 (1), 13–18.
- Rojahn, J., Komelasky, K.G., Man, M. (2008). Implicit attitudes and explicit ratings of romantic attraction of college students toward opposite-sex peers with physical disabilities. *Journal of Developmental & Physical Disabilities*, 20, 389-397.
- Sahin, H., Akyol, A.D. (2010). Evaluation of nursing and medical students' attitudes towards people with disabilities. *Journal of Clinical Nursing*, 19, 2271–2279.
- Secombe, J.A., (2007a). Attitudes towards disability in an undergraduate nursing curriculum: the effects of a curriculum change. *Nurse Education Today*, 27 (5), 445–451.
- Secombe, J.A., (2007b). Attitudes towards disability in an undergraduate nursing curriculum: a literature review. *Nurse Education Today*, 27 (5), 459–465.
- Shannon, C.D., Tansey, T.N., Schoen, B. (2009). The Effect of Contact, Context, and Social Power on Undergraduate Attitudes Toward Persons with Disabilities. *Journal of Rehabilitation*, 75 (4), 11-18.
- Shapiro, J. (2008). Walking a mile in their patients' shoes: empathy and othering in medical students' education. *Philosophy, Ethics, and Humanities in Medicine*, 3 (1), DOI: 10.1186/1747-5341-3-10.
- Shields, N., Taylor, N.F. (2014). Contact with young adults with disability led to a positive change in attitudes toward disability among physiotherapy students. *Physiotherapy Canada*, 66 (3), 298-305

- Spreng, R. N., McKinnon, M. C., Mar, R. A., Levine, B. (2009). The Toronto Empathy Questionnaire: Scale development and initial validation of a factor-analytic solution to multiple empathy measures. *Journal of Personality Assessment*, 91, 62-71.
- Thomas, A., Vaughn, E.D., Doyle, A., Bubb, R. (2014). Implicit Association Tests of Attitudes Toward Persons With Disabilities. *The Journal Of Experimental Education*, 82(2), 184–204.
- Uysal A., Albayrak B., Koçulu B., Kan F., Aydın T. (2014). Attitudes of nursing students toward people with disabilities. *Nurse Education Today*, 27 (8), 868-877.
- White, M.J., Gordon, P., Jackson, V. (2006). Implicit and explicit attitudes toward athletes with disabilities. *Journal of Rehabilitation*, 72 (3), 33-40.
- Wilson, M.C., Scior, K. (2014). Attitudes towards individuals with disabilities as measured by the Implicit Association Test: A literature review. *Research in Developmental Disabilities*, 35, 294–321.
- Yu, G., Wang, Y., Liu, C. (2014). Improving Public Service Quality from a Developmental Perspective: Empathy, Attachment, and Gender Differences. *Special Issues*, 41 (5), 9-20.
- Yuker, H.E., Block, J.R. i Youngg, J.H. (1970). *The Measurement of Attitudes Toward Disabled Persons*. Albertson: Human Resources Center.
- Žeželj, I., Lazarević, Lj., Pavlović, M. (2010). Test implicitnih asocijacija: teorijske i metodološke osnove. *Psiholgijske teme*, 19 (1), 45-69.